

DOI 10.31558/2519-2949.2024.4.2

УДК 321.7:329.055.1-028.41(4)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9786-227X>

Кіндратець О. М., Запорізький національний університет

ВИКЛИКИ ДЛЯ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В ЄВРОПІ

У статті розглядається сучасний стан ліберальної демократії в Європі. Особлива увага приділяється зростанню популярності радикальних популістських партій. Звертається увага на те, що підтримка радикальних партій, як лівих, так і правих, зростає. Автор наголошує на тому, що це не є несподіванкою, оскільки ці партії упродовж десятиліть формували ґрунт для цього прориву. Аналізуються суб'єктивні та об'єктивні фактори що вплинули на перехід партій радикальних популістів з аутсайдерів в партії, що у все більшій кількості європейських країн стають парламентськими партіями. Це сталося не одномоментно, а поступово, протягом ряду виборчих циклів. Зміна політичних уподобань європейців, політичного ландшафту може привести до радикалізації суспільства. Радикали з двох крайніх сторін політичного спектру (ліві та праві) суттєво відрізняються один від одного, хоча мають децю спільне. Крім радикалізму – це популізм. А останнім часом ще і євроскептицизм. Якщо популізм давно в центрі уваги європейських вчених, то євроскептицизм відносно недавно став розглядатися як чинник, що впливає на голосування за радикалів. Реакція на певні проблеми суспільного життя правих та лівих радикалів подібна, а на інші – відмінна. Але в кожній з цих партій має набір тих проблем, які викликають особливий інтерес. У статті вказується на те, що хоча значною мірою успіху цих партій (перш за все праворадикальних популістських) сприяла антиіммігрантська риторика, однак, називати їх партіями тільки «одного питання» є спрощенням. Жорстка антиімміграційна політика правих радикалів, яка зачіпає інтереси мільйонів, очікувано породить протести, конфлікти, приведе до зростання ксенофобії, расизму і тим самим створить загрозу суспільному консенсусу та стабільності. Вказується і на те, що радикальні партії іншого спектру – ліві радикальні партії, теж стають більш впливовими. У висновках статті висвітлюються можливі наслідки цих змін в політичному істеблішменті та говориться про те, що це може зачепити інтереси й українців, які стали вимушеними біженцями після початку російсько-української війни та України, як держави, що потребує підтримки та допомоги, в умовах асиметричної війни. Автор розглядає зростання популярності радикальних, популістських партій як виклик ліберальній демократії.

Ключові слова: ліберальна демократія, радикальні популістські партії, ліві радикальні партії, праві радикальні партії, радикалізація, конфлікти.

Постановка проблеми. Радикальні популістські партії стають реальними конкурентами основних політичних партій в країнах ліберальної демократії. «Прорив» цих партій у «велику політику» для когось став несподіванкою, а для когось очікуваним явищем. Ліберально-демократичні, центристські партії з їх схильністю залагоджувати конфлікти за допомогою тривалих обговорень рішень, переговорів, досягненню компромісів та консенсусу в нинішній ситуації терористичних загроз, а також загрози війни здаються слабкими та нерішучими. Радикальні партії діють більш рішуче та швидко, не занадто переймаючись тим, чи не зіпсують вони такими діями свій імідж. Хоча ці партії намагаються діяти в рамках закону, але часом це зробити важко, якщо на заклики радикалів тисячі людей беруть участь в акціях протесту, як і в акціях, до організації яких причетні «традиційні» політичні партії.

Аналіз останніх досліджень. У всьому світі спостерігається «згорання» демократії. Це викликає занепокоєння і в країнах Європейського Союзу. Результати парламентських виборів у державах ЄС засвідчують стрімке зростання впливу популістських партій.

Проблеми демократії, її трансформації, кризи, зміни в партійній системі країн ЄС, вивчають багато вчених як зарубіжних, так і вітчизняних, зокрема, Р.С. Кац, П. Мейр, Х. Свен, Г. Крізі, Л. Хуге, Г. Маркс, М. Феррін, О. Волянук, О. Кокорев, Н. Копинець, М. Куницький, І.Стряпко та інші.

У частини дослідників переважає песимістичний погляд на наслідки змін демократії, хтось же вважає, що уявлення про кризу демократії не реалістичні. Ганспетер Крізі в статті «Чи існує криза демократії в Європі?» намагається визначити причини зростання у багатьох вчених переконання в існуванні такої кризи. Крізі розглянув на які саме питаннях звертають увагу дослідники стану демократії в Європі. Це перш за все: на відсутності або зниженні довіри громадськості до лідерів та інститутів демократичного управління та причини цього; на ролі політики та інституцій у формуванні політичного невдоволення; на відсутності впевненості громадян щодо можливості вплинути на державну політику; на готовності розчарованих в демократії громадян підтримати авторитарні альтернативи тощо. Вчений здійснивши аналіз соціологічних досліджень та наукових розвідок прийшов до висновку, що страхи щодо майбутнього європейської демократії перебільшені [1].

Опитування Євробарометра теж виявило, що громадяни країн-членів ЄС вважають, що існують загрози демократії, найбільш серйозними з них називають такі:

- «неправдива та/або оманлива інформація, яка поширюється онлайн і офлайн» (38%);
- «дедалі більша недовіра та скептицизм щодо демократичних інститутів» (32%);
- «відсутність залученості та інтересу до політики та виборів серед звичайних громадян» (26%);
- «відсутність можливостей для громадян висловити свою думку» (23%) [2].

Вчені вважають, що важливо звернути увагу не тільки на дослідження ставлення до демократії, демократичних принципів громадян європейських країн, усвідомлення теперішніх загроз демократії, але і на поведінку демократичних партій, які мають довгу історію боротьби за демократію та її цінності, подолання криз, що виникали за цей тривалий період їх існування. Так, Левицький та Зіблатта вважають, що суттєвим тестом для демократії є не те, чи з'являються популістські лідери, які загрожують демократії, а чи демократичні політичні лідери, і особливо політичні партії, працюють над тим, щоб обмежити їх негативний вплив на демократичні країни [3, с. 7, 19]

Багато вчених пов'язують існування викликів та загроз ліберальній демократії зі зростанням впливовості радикалів, популістів.

Мета статті є визначення причин та наслідків в тому числі й для України зростання загроз ліберальній демократії внаслідок зростання популярності радикальних, популістських партій як правого, так і лівого спрямування.

Виклад основного матеріалу. Демократія не завойовується раз і назавжди. Її потрібно підтримувати та захищати від загроз, стійкість демократії визначається багатьма чинниками. Арендт визнавала, що будь-який проєкт європейської демократії, попри те, що він дієвий і бажаний, залежить від європейських громадян: їх контингенту, фактичної політичної солідарності [5].

Вибори в представницькі органи влади в останні роки показали зростання популярності радикальних популістських партій. Це реальність, яку потрібно враховувати, як і те, що від політичних партій нині очікують відповіді на нові проблеми, поява яких пов'язана, як з об'єктивними політичними процесами (глобалізація), так і з суб'єктивними (активізацією агресивних, імперських держав, які хочуть змінити світоустрій).

Протягом тривалого періоду вибіркових циклів в Європі спостерігалось зростання популярності правих і лівих радикалів. Донедавна ліві радикали перебували як би в тіні праворадикальних популістів, але ситуація змінюється. Дострокові парламентські вибори у Франції є теж підтвердженням цього.

Радикали з двох крайніх сторін політичного спектру (ліві та праві) суттєво відрізняються один від одного, хоча мають дещо спільне. Крім радикалізму – це популізм. А останнім часом ще і євроскептицизм. Якщо популізм давно в центрі уваги європейських вчених, то євроскептицизм відносно недавно став розглядатися як чинник, що впливає на голосування за радикалів. Реакція на певні проблеми суспільного життя правих та лівих радикалів подібна, а на інші – відмінна. Але в кожній з цих партій є набір тих проблем, які у них викликають особливий інтерес, знаходиться в пріоритеті. Можливо, цей інтерес є «мотивованим» необхідністю розширювати свою соціальну базу, чи зберігати вже ту, що існує. Сучасним європейським політичним партіям потрібно оновлювати програми дій та визначатися з тим, як зацікавити, привернути увагу виборця. Партії з розмитими ідентифікаційними кордонами («всеохопні») не можуть тривалий час розраховувати на підтримку «свого» електорату, оскільки вони не можуть знайти адекватної відповіді будучи при владі в той час, коли так багато викликів, загроз демократії.

Важливим предметом дослідження є не тільки партії, але і їх виборці. Результати досліджень показують, що міжнародні відмінності в підтримці крайніх правих партій зумовлені, зокрема,

відмінностями в громадській думці щодо імміграції та демократії, залежать від кількості незахідних жителів країни та від характеристик радикальних партій [6].

Деякі вчені вказують на вплив на голосування, як завжди, соціальних розколів. Традиційні розколи, що пов'язані з рівнем освіти, соціальним класом, доходом, релігійністю, як і раніше впливає на результати виборів.

Однією зі складних проблем, яка в полі зору і політичної еліти, й громадян, це імміграційна політика. Міграційна криза певною мірою пов'язана з демографічною кризою. Демографічна криза вимагає відкриття кордонів для іммігрантів, що породжує зростання конфліктності в суспільстві. «Зиск» від цього отримують «антиіммігрантські» партії (як правило, праворадикальні, популістські). Їм ця проблема допомогла знайти свою нішу, до того ж таку, яка існуватиме невизначено тривалий час. Іммігрантська політика є подразливим чинником, що викликає реакцію у суспільстві. Використання цієї теми робить партії помітними. Звичайно, від їх дій залежить чи зможуть вони утримати прихильність виборців та як довго. Для суспільства жорстка антиімміграційна політика правих радикалів, яка зачіпає інтереси мільйонів, очікувано породжує протести, конфлікти, та веде до зростання ксенофобії, расизму і тим самим створює загрозу суспільному консенсусу та стабільності.

Антиіммігрантські партії часто ще називають партіями «одного питання». Не всі погоджуються з таким визначенням. Зокрема, К. Мудде вважає, що теза про єдину проблему є неточною: по-перше, праворадикальні партії мають ширшу ідеологію та наголошують на необхідності розв'язання багатьох питань, а по-друге, люди голосують за праворадикальні партії беручи до уваги різні аспекти їх програм, передвиборчих обіцянок [7].

Дійсно, значна частина виборців хоч і сприймає праворадикальні популістські партії як «антиіммігрантські», але при цьому враховує й інші аспекти їх програм. Використовувати антиіммігрантські заклики можуть різні партії, але вибирають серед них ті, які мають переконливі економічні, соціальні, культурні програми дій, що дають відповіді на болючі питання.

Прикладів того, як ці партії добиваються підтримки є досить багато. Наприклад, в усіх європейських країнах, існує необхідність проведення пенсійних реформ, які є дуже непопулярними, однак необхідними, як й імміграція, через демографічні проблеми, зокрема, «старіння» населення, а значить і скорочення кількості людей працездатного віку. Аналізуючи ставлення лівих та правих радикалів до демографічної та іммігрантської політики можна помітити як схожість їх позицій (щодо демографічної політики), так і відмінність (щодо імміграційної політики). Матій Рудуйн, Браян Бургун, Еріка Джван Ельзас, Герман Г ван де Верфхорст в роботі «Радикальна відмінність: підтримка лівих і правильних радикальних партій в Європі» відмічають діаметрально протилежне ставлення до імміграції, де радикальні ліві виявляють помітні ознаки космополітизму, а праві радикали – ознаки нативізму [8].

Однією з причин популярності правих радикалів є їх увага до проблем породжених імміграцією. Однією з цих проблем є «культурні конфлікти». 22 жовтня 1989 року у Франції стався інцидент, який привів до того, що тисячі мусульман влаштували демонстрацію в Парижі на підтримку мусульманських дівчат. Вони були виключені з середньої школи Габріель-Гавез у Крілі за носіння на голові хіджабу, що як «показний релігійний знак» було заборонений постановою Міністерства освіти Франції. Цей інцидент викликав реакцію в інших містах Франції та навіть у сусідніх європейських країнах, привів до численних демонстрацій, голодувань і судових позовів [9].

На це відреагували й політичні партії – праві партії наполягають на забороні носіння хіджабу, а ліві виражають стурбованість з приводу прав мусульманських жінок і дівчат [10]. У будь-якому культурному конфлікті є дві сторони, кожна з яких свої вимоги вважає справедливими, а дії іншої сторони розглядає, як порушення своїх прав, дискримінацію. У корінного населення європейських країн виникають різні почуття як реакція на подібні ситуації – страх, роздратування, почуття втрати.

Почуття втрати, яке виникає внаслідок зникнення усталених уявлень про націю, ідентичність, культуру та спадщину в епоху глобалізму може бути використане партіями для того, щоб привернути до себе увагу та завоювати прихильність виборців [11].

Нині автори багатьох досліджень намагаються або підтвердити, або, навпаки, заперечити існування зв'язку між антиіммігрантськими настроями та голосуванням за праворадикальні партії. Очевидно, що робити висновки, здавалося, з очевидного зв'язку між зростанням антиіммігрантських настроїв у європейських суспільствах (особливо після мігрантської кризи 2015 року) та зростанням популярності праворадикальних партій без ґрунтового дослідження цього питання не можна.

У деяких європейських країнах темою дебатів у суспільстві є також економічні проблеми та їх наслідки, як то зростання цін та погіршення добробуту населення. До обговорення цих проблем долучаються як праві, так і ліві радикальні партії, за винятком хіба що тих, які не беруть участь в національних виборах [1].

Відмінності між радикальними лівими та правими партіями свідчать про те, що національні та європейські партійні системи, ймовірно, зіткнуться з більшою поляризацією у ставленні та позиціонуванні щодо ЄС, імміграції, закону та порядку та нерівності [12].

До таких викликів треба готуватися заздалегідь, до тих конфліктів, які вони можуть породжувати, щоб надати їм певної керованості. Некеровані конфлікти можуть надовго порушити стабільність, яку відновити буде дуже складно.

Висновки. Причини зростання кількості викликів та загроз демократії в Європі різні. Однією з них є зміна політичного ландшафту, зростання популярності радикальних, популістських партій. Ці партії нині мають більше представництво в представницьких органах влади. Існують різні точки зору щодо цього. Одні вчені вважають, що це робить ці партії більш поміркованими, а їхні програми реалістичними, інші – прогнозують, що це веде до згортання демократії. Спостереження показують, що робота в коаліційних урядах приводить до зваженості. З іншого боку, конкуренція змушує традиційні партії оновлюватися, дбати про збереження свого електорату, бути більш відповідальними перед суспільством. Можливі наслідки цих змін в політичному істеблішменті можуть зачепити інтереси й українців, які стали вимушеними біженцями після початку російсько-української війни та України, як держави, що потребує підтримки та допомоги, в умовах асиметричної війни.

Бібліографічний список/References:

1. Kriesi H. (2020) Is There a Crisis of Democracy in Europe? *Politische Vierteljahresschrift* 61(9)Volume 61, pages 237–260. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11615-020-00231-9>. (date of access: 16.06.2024).
2. Eurobarometer survey (2023). The most serious threats to democracy, URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2966> (date of access: 19.03.2024).
3. Levitsky, Steven, and Daniel Ziblatt. 2018. *How democracies die*. N.Y.: Crown.62 r. URL: <https://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/SPS/ResearchAndTeaching/How-Democracies-Die.pdf> (date of access: 20.04.2024).
4. Milan W. Svolik Elena Avramovska Johanna Lutz Filip Milačić <https://www.journalofdemocracy.org/articles/in-europe-democracy-erodes-from-the-right/> (date of access: 11.05.2024).
5. Arendt H (2018b [1963]) Nation-state and democracy. In: H Arendt, *Thinking without a Banister: Essays in Understanding, 1953–1975*, ed. Kohn J. New York: Schocken Books, pp. 255–261.
- 5.2024). 6. Lubbers, Mérove Gijsberts, Peer Scheepers 2002. Extreme right-wing voting in Western Europe *European Journal of Political Research* Volume41, Issue3. Pages 345-378. URL: https://ejpr-onlinelibrary-wiley-com.translate.goog/journal/14756765?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (date of access: 28.05.2024).
7. Mudde C., “The Single-Issue Party Thesis: Extreme Right Parties and the Immigration Issue,” *West European Politics* 22, no.3 (1999): 182-197. URL: http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1021&context=cas_mudde. (date of access: 26.07.2023).
8. Matthijs Rooduijn, Brian Burgoon, Erika J van Elsas, Herman G van de Werfhorst Radical distinction: Support for radical left and radical right parties in Europe *Eur Union Polit.* 2017 Dec; 18(4): 536–559.
9. Seljuk A. Cultural conflicts: immigrants from North Africa in France URL: https://www3-gmu-edu.translate.goog/programs/icar/ijps/vol2_2/seljuq.htm?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (date of access: 12.02.2024).
10. Goksedef E. France to ban female students from wearing abayas in state schools. 2023. *BBC News* URL: https://www-bbc-com.translate.goog/news/world-europe-66634890?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc&_x_tr_hist=true (date of access: 15.01.2024).
11. Ayhan Kaya, Max-Valentin Robert, Ayşe Tecmen *Populism in Turkey and France: nativism, multiculturalism and Euroskepticism. Turkish Studies. Volume 21, 2020 – Issue 3. Pages 361-391* URL: https://www-tandfonline-com.translate.goog/doi/full/10.1080/14683849.2019.1637260?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (date of access: 05.05.2024)
12. Matthijs Rooduijn, Brian Burgoon, Erika J van Elsas, Herman G van de Werfhorst Radical distinction: Support for radical left and radical right parties in Europe *Eur Union Polit.* 2017 Dec; 18(4): 536–559. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5697563/> (date of access: 03.02.2024)

Kindratets O. Challenges for liberal democracy in Europe

The article examines the current state of liberal democracy in Europe. Special attention is paid to the growing popularity of radical populist parties. Attention is drawn to the fact that support for radical parties, both left and right, is growing. The author emphasizes that this is not a surprise, as these parties have been laying the groundwork for this breakthrough for decades. Subjective and objective factors that influenced the transition of radical populist parties from outsiders to parties that are becoming parliamentary parties in an increasing number of European countries are analyzed. It is noted that this did not happen all at once, but gradually, over a number of election cycles. The reaction to certain problems of social life of right and left radicals is similar, and to others – different. But each of these parties has a set of problems that are of particular interest. The article points out that although anti-immigrant rhetoric contributed to the success of far-right populist parties to a large extent, calling them "one-issue" parties is an oversimplification. The harsh anti-immigration policy of the right-wing radicals, which affects the interests of millions, is expected to generate protests, conflicts, lead to the growth of xenophobia, racism, and thereby create a threat to public consensus and stability. It is also pointed out that radical parties of another spectrum – left radical parties – are also becoming more influential. The conclusions of the article highlight the possible consequences of these changes in the political establishment and say that this may affect the interests of Ukrainians who became forced refugees after the beginning of the Russian-Ukrainian war and Ukraine, as a state in need of support and assistance, in the conditions of an asymmetric war. The author considers the growing popularity of radical, populist parties as a challenge to liberal democracy.

Keywords: *liberal democracy, radical populist parties, left radical parties, right radical parties, radicalization, conflicts.*